

НАТПИСИ ИЗ ЂОЈЕ У ИТАЛИЈИ У ВЕЗИ СА ЦРНОМ ГОРОМ

У италијанској покрајини Пуља, у градићу Ђоја, налазе се два епиграфа на латинском језику, из 1500. и 1506. године, у којима се помињу ктитори двије цркве које су посвећене култу словенске колоније у Ђоји.

Епиграфи су узидани са спољне западне стране цркве Св. Архангела, која је подигнута у срцу словенског насеља. Садашња црква није она из XV вијека, која је била много мања него она која је изграђена средином слиједећег стољећа, — стоји у опису професора Ђезаре Колафеммина, у оквиру студије „Словенска колонија у Ђоји у XV—XVI вијек“.¹

Подаци које садрже ова два епиграфа од изузетне су важности, јер се у њима први пут помињу Бјелопавлићи, у споменику клесаном на тврдом материјалу, након оних писаних на папиру из 1411, 1414. и 1455. године.

У натпису из 1500. године помиње се изградња базилике у славу Господа и Св. Михаила. Изгледа, по свој прилици, према ономе што се говори о индугенцијама приложеним цркви, да се не ради о оригиналној грађевини, него о поправци и адаптацији неке црквице која је раније постојала, која је изграђена ван старог насеља Ђоје, и око кога су се населили досељеници с друге стране Јадрана. У ствари, словенска колонија није се формирала у домородачком кругу, него нешто сјевероисточније. Између два насеља издизао се замак. Градске зидине 1499. године још нијесу биле саставиле круг, осим око словенског насеља, што је потврђено у документу Сомарије од 5. септембра

---

¹ Cesare Colafemmina, *La colonia slava di Gioia nei secoli XV—XVI*, Estratto da: *Gioia, una città nella storia e civiltà di Puglia*, SCHENA EDITORE, Fusano 1986.

1499. године, у ком се експлицитно каже да словенска колонија станује „ван круга назначене земље“.²

Почасно мјесто у натпису заузимају имена двоје добротина-теља цркве Св. Михаила и постављача епиграфа: Браво Мастес Бјелопавлић и његова жена Љуба.

Овај комеморативни епитаф је израдио и поставио примаријус Рока, врло цијењени мајстор, скулптор и резбар. У епиграфу се такође помињу дародавци који су посјећивали цркву, која је током 525 година даривана индулгенцијама сваког понедјељка и празника Архангела. Изрази које је употребљавао примаријус, који је у ствари био апостолски нотар, показују да је он извршио једно истраживање у црквеном архиву о духовним добрима у којима је ова црква била богата, помињући чак и бројеве индулгенције (50).³

Натпис гласи:

+ A(nno) D(omini) MCCCCC, regnante rege Federico et ill(ustrissimo) d(omino) n(ost)ro Andrea Matheo Aquavivo, Brava Mastes Bielopaulic, Scavonus, cum uxore Liuba fecerunt hanc basilicam ad honorem Dei et S(an)c(ti) Michaelis, in qua ego pr(imicerius) Ioannes Rocha apostolicus tabellio reperi indulgentias annorum quingentorum vicesimorum omni die Lune et festorum Angelorum concessas per ep(iscopos) dioces(anos).

Превод натписа:

+ Љета Господњег 1500, би владајући краљ Федерико и преузвишени наш господар Андреа Матео Аквавиво, Брава Мастес Бјелопавлић, Словен, са супругом Љубом подигоше ову базилику у славу Бога и светог Михаила, у којој ја примаријус Јован Рока апостолски табелар поново прикупих 50-годишње индулгенције које су се узајамно прикупљале сваког понедјељка и Архангелских празника а које су поклањали диоцеански епископи.

Други натпис се односи на грађевину која је подигнута у славу Јоваца Крститеља, трошком Јована Браја Бјелопавлића, назначена изразом „капела“, што је навело истраживаче на помисао да се ради о некаквом наосу који је изграђен у унутрашњости цркве Св. Архангела, који се истовремено помиње са црквом. То је, међутим, била једна посебна грађевина којој је придодата једна мала болница, као што показује »santa Visita« архиепископа Асканија Безуалда, који се помиње међу зидинама Ђоје (18. новембра 1623), разликујући је од цркве Св. Ар-

² Archivio di Stato, Napoli, Reg. And. 373, fl. 137—143, 44, 133 V — Camere Sommaria (copia nella Biblioteca — Archivio provinciale »De gemmis« di Bari, Carte Beltrani 5/3, 67).

³ C. Colafemmina, *La colonia Slava*, 330—331.

хангела. У овом извјештају црква Св. Архангела се назива „капелом“.⁴

Ктитор Јован Браја Бјелопавлића истиче са поносом на камену уз своје име, име свога братства и своје домовине, да је Бјелопавлић из племена Маклеза и поносите земље Зете.

Дакле, натпис гласи:

+ In honorem B(ea)ti
(I(o)h(ann)es B(a)b(tistae) Io(annes) Braia Bielopaulic de
Casa Maxlesa de paiso de Seta,
Scavonus, fieri fecit istam
capelam cum aspedalem
iustam ditam capelam
an(o)o D(omini) MCCCCVI, Iohie.

Или у преводу:

У славу блаженог Јована Батисте, Јован Браја Бјелопавлића од рода Маклеса из поносне словенске земље Зете, подиже ову капелу са болницом која чини саставни дио ове капеле у Ђоји од 1506. године.⁵

Ова два натписа су од посебне важности јер чине још једну потврду вишевијековних сталних веза два јадранска предјела — Црне Горе и Пуље (стара Апулија). Зетски кнежеви су у јужној Италији имали своје економске и политичке интересе и упоришта, одакле су се и женили, као краљ Бодин норманском принцезом Јаквинтом; из Апулије, у којој је имао своје посједе, отпловио је у Зету Стефан Балшић Марамонте, 1426. год.⁶ За цркву Св. Николе у Барију 1319. године израдио је сребрни олтар и једну велику икону которски златар Обрад Десислав као дар српског краља Милутина и његове жене Јелене, о чему постоји натпис на латинском језику у базилици, који у преводу гласи:

„Године господње 1319. мјесеца јуна, индикције VI, Урош, краљ Рашке, Албаније, Бугарске, те читавог приморја, од заљево Јадранског мора све до велике ријеке Дунава присутно дјело олтар велику олтарску сребрну икону, свијеће, кандила и велике свјећњаке дао је израдити од сребра у славу Божју и пресветога Николе, вјерном и стручном сину Десиславу (Обрад Десислав), которског поријекла (родом из Котора), преко краљевог представника. И Јурај (Regerius, Reggero de Juria) мајстор од Инвалије и Роберт (Roberto de Barolo) мајстор од Баруле у свему су учествовали и ово дјело започето јуна мјесеца, а то-

⁴ Исто, стр. 333.

⁵ У преводу натписа помогао ми је проф. др Милан Ристановић, на чему му се срдечно захваљујем.

⁶ Р. Ђуровић, *Два епиграфа из Ђоје*, „Побједа“, 6. јун 1987, 13.

ком мјесеца марта слиједеће године уз помоћ Христа срећно завршише“.⁷

На икони су урађени ликови краљице Јелене и краља Уроша II Милутина, а висока је метар и по, а широка 80 см. Икона се нашла у Барију јер је познато „да је то, са неким деловима Зете, била једна епископија у то доба“.⁸

Од давнина се у Апулију склањао или насељавао живаљ са супротне обале Јадрана, бјежећи испред честих освајања, разарања, глади и епидемија, нарочито у XV и XVI вијеку, када су из зетских страна у јужну Италију избјегле велике скупине народа (у доба Грбальске буне 1452, послје смрти Скендербегове 1468, након пада пријестонице Жабљака 1478, послје бјекства Ђурђа Црнојевића са Цетиња, 1496. године итд.). Поменуће породице из Бјелопавлића су се, вјероватно, одселиле средином XV вијека, када су се Бјелопавлићи нашли у турским рукама одмах након пада Медуна.⁹

Што се тиче помена Маклеза, Колафеммина га сматра племеном „из земље Зете“, која „није само име ријеке која пресијеца Бјелопавлићку равницу, него и име којим се у средњем вијеку називала Црна Гора“, дајући при томе *Cartu del Montenegro* (1898. године), а за особе о којима је ријеч каже „да потичу из црногорског племена и уживају повјерење свога племена“.¹⁰

Натпис из 1500. године је рађен латинским словима типа квадратне капитале, слично натпису из Бара из 1499. године, са много скраћеница и лигатура. Као карактеристична слова треба истаћи: слово М код којег су вертикалне хасте косе према унутрашњој страни, горе, а коси потези су кратки и не досежу ни до средње линије; слово G је карактеристично за старије натписе и састоји се из два потеза квадратног облика, тако да се десни потез спушта испод доње линије; слово Q је необичног облика — више унцијалног типа, с тим што је усправна црта искошена удесно тако што једанпут стоји са десне стране кружића, а двапут са лијеве стране, уклапајући се у дволинијски систем.

Текст натписа је смјештен у осам редака исте дужине.

Скраћенице су означаване водоравном цртом која на средини има мало испупчење, или типичним знаком за означавање

⁷ Др Бранислав Ђерковић, *Откуд икона у Барију*, „Политика“, Београд, 22. јун 1987, 17.

⁸ Исто. Св. Никола је умро 6. децембра 343. године у византинском мјесту Мира, садашњој Турској. Кад је запријетила опасност од Турака, његове мошти су пренесене у Бари. Базилика је грађена од 1087. године, а завршена 1197. год. У недовршену базилику су положене мошти светог Николе, у вријеме цара Алексије Комнена (од 1081. до 1118. године.)

⁹ Р. Ђуровић, н. дј.

¹⁰ С. Colafemmina, *La colonia Slava*, 334.

наставка —RUM (У) и ријечима —quingento(rum) и icesio(rum), anno(rum). Скраћиване су тада већ устале ријечи: Ā.(anno), D.(Domini), ilt.(illustrissimo), NRO(NOSTRO), SC(sancti) PR.(primicerius), epos.(episcopos), DIOCES.(dioceanos).

Појављује се и цио низ лигатура: NTE, ND, AV, IE, VM, NI, NC, AM, TE, NE, DN, NG. На неколико мјеста налазимо и *litterae insertae* (уписана слова једно у друго), и то: Co, Re, LO, Li, Ro, Rs, Ci, Ce, To.

По дипломатичкој структури натпис је карактеристичан за зетске формуларе: на почетку је симболичка инвокација (крст) и датум, (гдје се може убројати и одредница да је тада владао краљ Фредерико), затим слиједи интитулација са додатком, те диспозиција која садржи главне податке о правном чину.

Натпис из 1506. године се потпуно разликује од претходног, што упућује на закључак да га је радио други клесар, из друге школе.

Текст је смјештен у седам, углавном правилних редова исте дужине. Слова су различите величине и доста неуједначених потеза. Као карактеристична слова могу се навести: широко слово M са изразито косим уставним потезима и слово A са изломљеном средњом цртом. Скраћенице су означене водоравним цртама изнад слова или тачака са страна. Скраћене су ријечи: BTI (beati), IHES (Iohannes), —BB.(baptistae), IO. (Ioannes), D.(Domini), без лигатура.

Овај натпис се разликује од првог и са дипломатичке стране. На почетку је симболична и вербална инвокација на коју се наставља интитулација. Слиједи диспозиција и, на крају, датум и мјесто.

II

Натписи на (црквеним) звонима манастира Врађине

Прије неколико година извјесни официр детонатором открива испред врата цркве Св. Николе на Врађини у земљи три црквена звона, која су ту закопана, вјероватно, да их Турци не би однијели приликом заузимања манастира 1493. или његовог рушења 1843. године.¹ Звона су пренесена на Цетиње и сада се налазе изложена у Музеју Цетињског манастира. Сва три садрже натписе различите садржине.

¹ Б. Шекуларац, Врађинске повеље XIII—XV вијек, Титоград 1984, 19.7.

На једном од звона на средини је изливено слово које има облик руског штапаног слова *ja*(я), односно латиничког обрнутог слова *R*, које, могуће је, представља иницијал мајстора који је излио звоно.

Друго звоно садржи два натписа на латинском језику.

Први натпис је изливен на око 4 см испод врха звона између кружних паралелних линија. Растојање између слова и линија износи око 9mm.

Натпис гласи:

+ MAGIST LVCAL DE VENECIIS ME FECIT.

или у преводу:

+ „НАПРАВИ МЕ МАГИСТЕР ЛУКА ОД МЛЕТАКА (ВЕНЕЦИЈЕ)“.

Висина слова износи 18—20mm, ширина 8—12 mm и дубина око 2 mm.

Други натпис се налази при дну звона између кружно изливених паралелних линија, и захвата више од пола обода звона. Изнад и испод слова до кружница остао је празан простор од око 7 mm. Висина слова износи 18 mm, ширина 6—17mm и дубина око 2 mm.

Натпис гласи:

+ XPS VINCIT Δ XPS REGNAT Δ XPS INPAT Δ ANO
DNI MCCCVI.

У преводу:

„+ Христос побеђује, Христос краљује, Христос влада. Љета господњег 1306“.

Дакле, како сам натпис каже, звоно је направио магистер Лука 1306. године у Венецији. По свој прилици, ово, као и друго звоно из 1453. године (презбитера Марка), донесена су у Брањину 1455. године, преко Котора, како говори један документ из исте године да је которски и млетачки провидур прихватио продају неких роба „a san Nicolo de ga Vranjina“ од стране Зећана.²

Датум настанка звона из 1306. године потврђује и облик ријечи *INPERAT* који је настао у средњем вијеку из латинског облика *imperat* под утицајем Млечана. Облик је дат у скраћеном облику са ознаком *p* (црта испод основне линије за означавање слова) за —*per* у средини ријечи. У скраћеници су дате још и ријечи: ХПС за **CHRISTUS** три пута) и **DNI** за **DOMINI**. Скраћенице су означене положеном цртом изнад слова која на средини има испупчење, што скраћеници даје русичан изглед. Док је горњи натпис типичан ктиторски, доњи представља типич-

² Б. Шекуларац, н. дј., 10.

чну хришћанску форму често употребљавану у латинским натписима, гдје Христ побјеђује, краљује и влада.

Слова имају облик *capitalis rustica* са појединим словима типично унцијалног облика, као што су: е(ε), М(∞), N(n). Карактеристичан облик има и слово *a*, које на врху има положену црту са кратким цртицама на сваком крају, слично великом слову T, док је линија у средини слова преломљена.

Оба натписа почињу симболичком инвокацијом (+ — крст).

Од знака интерпункције налазимо, само у натпису на дну звона, троугласту тачку на средини реда након сваке синтагме гдје се помиње Христ, што свакако означава три цјелине.

Треће звоно приликом недавне посјете нијесмо нашли у Музеју. Оно има најљепши изглед од сва три. На самом врху су три паралелне кружнице и у њима нема натписа. На дну звона су такође три паралелне кружнице. Између двије доње линије је изливен натпис сљедеће садржине:

+ Δ M Δ CCCC Δ LII Δ AJI Δ PRIMO Δ JVNO Δ PBR Δ
MARCVS Δ DE VALESCIO Δ FECIT Δ +

што у преводу гласи:

„+ Љета господњег 1453. првог јуна, направи презбитер Марко де Валесио“.

Натпис захвата потпуни круг, тако да крст (симболичка инвокација представља и крај натписа (аптекацију). Између означених поља изливен је лик светитеља у стојећем ставу са жезлом у рукама. Слова имају облик *capitalis rustica*, а слова D(d), E(ε), I (у значењу J су карактеристична за унцијалу. D(d), E(ε), I (у значењу J су карактеристична за унцијалу.

Од скраћеница налазимо само једну —PBR за PRESBYTER (abbreviatio per contractionem), а означена је титлом која има испупчење на средини, као код претходног натписа.

Код овог натписа датум је на почетку, па тек онда интикулација, што налазимо и у повељама Балшића. Карактеристика овог натписа је то што се свака ријеч одваја троугластим тачкама које стоје по средини слова. У сва три натписа слово *u* је задржало капитални облик, односно пише се као V, (вјероватно ради лакшег изливања).

Божидар Шекуларец